

MESTCİZÂDE'NİN 'HİLÂFİYYÂT' İSİMLİ ESERİNİN KELÂM İLMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Doç. Dr. Ömer AYDIN*

ÖZET

Bu çalışmada Osmanlı dönemi kelâmcılarından Mestcizâde'nin *Hilâfiyyat* isimli eserinin kelâm ilmindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Yazarın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra, *Hilâfiyyat*'ın yazılış amacı, takip edilen yöntemden söz edildikten sonra, içeriği tanıtılarak bir takım tahlillerde bulunulacaktır. Filozoflar ile kelâmcılar arasındaki ve kelâmcıların kendi aralarındaki ihtilaf ve ittifak edilen hususları ele alan bu eserin kelâmcılar açısından önemi belirtilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Felsefe, Mestcizâde, Hilâfiyyât, İhtilaf.

THE IMPORTANCE OF MASTJİZADAH'S WORK NAMED "AL-KHİLAFİYYAT" IN ISLAMIC THEOLOGY

SUMMARY

In this article the importance of Mastjizadah's *al-Khilaftiyat* in Islamic theology is presented. Mastjizadah, a Turkish theologian, lived in the last Ottoman era. Having given a brief information about the Works and life of the writer, we will introduce his *al-Khilaftiyat* and its content and make some analyses about the work itself. We will also try to emphasize the significance of this work for the theologians who deal with conflicted matters which the philosophers and theologians had sometimes agreed upon or sometimes not. So, the main purpose of this article is to underline the importance of *al-Khilaftiyat* from the of Islamic theologians point of view.

Key Words: Theology, Philosophy, Mastjizadah, Khilaftiyat, Disagreements.

* * *

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

I. GİRİŞ

Bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi, Kelâm ilminde de 8./14. yüzyıldan itibaren bir duraklama söz konusudur. Osmanlı bilim hayatı da, bu duraklamanın bir devamı sayılabilir. Osmanlı bilim hayatında, zaman zaman canlanmalar görülse de bu duraklama devam etmiştir. Bu dönemde genelde daha önce yazılan kitaplar üzerine yazılmış şerh, hâşiye ve ta'likler ön plâna çıkmaktadır.¹ Osmanlı medreselerinde okutulan kelâm kitapları² ve Osmanlı döneminde Kelâm ile ilgili yapılan çalışmalar³ dikkatle incelendiğinde bunu açıkça görme mümkündür.

Bu çalışmada ele alacağımız *Hilâfiyyât* da, 18. yüzyılda yazılmış Osmanlı dönemi eseridir. 18. yüzyılda, bir yüzyıl öncesine oranla dinî eserler çok azalmış, daha çok şerh, hâşiye ve ta'likât çalışmaları yapılmıştır. Mestcizâde'nin *Hilâfiyyât*'ı bu dönemde yazılan ender eserlerden biridir.⁴

Hilâfiyyât, adından da anlaşılacağı üzere, yöntem olarak farklı bir kategoride, İlm-i hilâf alanında değerlendirilen bir çalışmadır. Hilâfiyyât ya da İlm-i hilâf⁵ çalışmaları, özellikle mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarını ele alan eserlerdir. Başlangıçta daha çok fikhî mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarını ele alan çalışmaların çokluğu⁶ dikkat çekse de,

¹ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmî Giriş*, İstanbul 1991, s. 34-35.

² Bu kitaplar için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965, s. 11-31, 39-43; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, C. I-II, s. 82-136; Cahid Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 37-42; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1993, s. 80, 87, 93-97; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1987, c. I, s. 64-116.

³ Osmanlı döneminde yapılan Kelâm çalışmaları için bkz. Ömer Aydın, *Türk Kelâm-cıları*, İstanbul 2001, s. 46-158.

⁴ Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, c. IV/II, s. 522-523.

⁵ "İlm-i hilâf" hakkında geniş bilgi için bkz. Şükrü Özen, "Hilâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998, c. XVII, s. 527-538.

⁶ Fıkıh alanında yapılan bu çalışmalar için bkz. Özen, "Hilâf", *DİA*, c. XVII, s. 536-538; Ülker Ökem, "*Mestcizâde'nin 'al-Hilâfiyyât bayna al-Hukemâ ma'a al-Mutakallimîn va al-Hilâfiyyât bayna al-Mu'tazila ma'a al-Aşâ'ira va al-Hilâfiyyât bayna al-Aşâ'ira ma'a al-Mâturîdiyya' Adlı Eseri*", A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü,

zamanla Kelâmî ekoller arasındaki görüş farklılıklarına ilişkin eserler de yazılmıştır.⁷ Ancak bunlar yöntem ve içerik olarak birbirinden farklıdır. Nitekim Mestcizâde'nin *Hilâfîyyât*'ının hem yöntem hem de içerik olarak bu alandaki diğer çalışmalardan daha farklı olduğunu söylemeliyiz.

Bu makalemizde, Mestcizâde'nin bu eserinin diğerlerinden farkını, Kelâm ilmi açısından önemini ve değerini ortaya koymaya çalışacağız. Öncelikle yazarın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verip konumuza esas aldığımız *Hilâfîyyât*'ı tanıttıktan sonra, eserin içerdiği konular hakkında bilgi vereceğiz.

II. MESTCİZÂDE'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Tam adı Abdullah b. Ömer b. Osman b. Mûsâ er-Rûmî el-Hanefî'dir. "Mestcizâde"⁸ ünvanıyla meşhur olmuştur. İstanbul'da doğmuş⁹ olup doğum tarihi bilinmemektedir. Ölüm tarihi ise tartışmalıdır. Kaynakların çoğunluğu 1150/1737 tarihini¹⁰ verirken Bursalı Mehmed

Ankara 1993, s. 18-24. İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, (Hukuk Matbaası, Dersaadet, 1330) bu tür eserlerin son örneklerindedir.

⁷ Ebû Bekr el-İyâdî, İbn Fûrek, Kâdî Abdulkcebâr, Ebû Reşid en-Nisâbüri, Tarsûsî Necmeddin Efendi, İbnü's-Subkî, Seyyid Şerif el-Cürcânî, Kemalpaşazâde, Kadızâde Mehmed el-İsbârî, Ebû Azbe Hasan b. Abdulmuhsin gibi yazarlar, kelâmî ihtilaflar konusunda eser veren başlıca şahıslardır. Bkz. Özen, "Hilâf", *DİA*, c. XVII, s. 538; Emrullah Yüksel, "Eş'arilerle Mâtürîdîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1980, Sayı: 4, s. 99.

⁸ Bkz. Mestcizâde Abdullah, *Hilâfîyyât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya-Tekelioğlu, no: 891, vr. 1b-2a; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut tsz., c. VI, s. 95; Fındıklı İsmet Efendi, *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri*, İstanbul 1989, c. V, s. 127; Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zunûn*, İstanbul 1971, c. II, s. 473; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul tsz., c. I, s. 399. Yazarın ünvanı bazı kaynaklarda, *Hilâfîyyât*'ın değişik nüshalarında ve bazı kataloglarda "Mestcizâde" (Bkz. *Hilâfîyyât*, vr. 2a), "Mesîhîzâde" (Bkz. Carl Brockelmann, *GAL (Supplementbant)*, Leiden 1938, c. II, s. 1013) şeklinde de geçmektedir.

⁹ Fındıklı, *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri*, c. V, s. 127; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 399.

¹⁰ Fındıklı, *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri*, c. V, s. 127; Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, c. II, s. 473; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, c. VI, s. 95.

Tahir 1148/1735'te¹¹, Uzunçarşılı ise 1152/1739'da¹² vefat ettiğini kaydeder.

Mestcizâde Abdullah Efendi'nin hayatı ve ilmî kişiliği hakkındaki bilgiler çok sınırlıdır. Kaynaklardan onun müderrislik¹³ ve kadılık¹⁴ yaptığını öğreniyoruz. Fındıklı İsmet Efendi, onun bu görevlerini şöyle sıralar:

“Birçok değerli âlimden ders alıp ilmîni tamamladıktan sonra müderrislik görevine başlamıştır. 1130 Zilhicce ayında Selânik, 1139 Safer ayında Bursa'da müderrislik, 1143'te Haremeyn-i muhteremeyn pâyesi, 1145 Ramazan'ında İstanbul kadılığı, 1146 Safer'inde Anadolu pâye-i celili, 1150 Muharrem'inde Anadolu kazaskerliği tevcih buyuruldu. Bundan yedi ay sonra 1150 yılının Şaban ayının yedisinde vefat etti.”¹⁵

Mestcizâde'nin kaynaklarda zikredilen¹⁶ ve bizim tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

- 1) el-Hilâfiyyât beyne'l-Hukemâ ma'a'l-Mütekellimîn ve'l-Hilâfiyyât beyne'l-Mu'tezile ma'a'l-Eşâ'ire ve'l-Hilâfiyyât beyne'l-Eşâ'ire ma'a'l-Mâturîdiyye
- 2) Kitâbu'l-Mi'yâr li mâ fî Tefsîri'l-Kâdf mine'l-Ahbâr
- 3) Hâşiye ale'l-Beydâvî
- 4) Hüssâm Kâtî Hâşiyesi

¹¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 399.

¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/II, s. 524.

¹³ Fındıklı, *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri*, c. V, s. 127; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyi'u'l-Fudâilâ*, Neşr: Abdulkadir Özcan, İstanbul 1989, c. II, s. 276, 327, 328.

¹⁴ Fındıklı, *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri*, c. V, s. 127.

¹⁵ Fındıklı, *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri*, c. V, s. 127-128. Fındıklı'nın yukarıda verdiği bilgiler, Mestcizâde'nin ölüm tarihinin 1150 yılında olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. O, ayrıca yazarın ölüm tarihini düşer ve mezarının yerini tarif eder. Bkz. A.g.e., s. 128.

¹⁶ Eserleri hakkında bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 399, c. II, s. 27; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, c.VI, s. 96; Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, c. II, s. 473; Carl Brockelmann, *GAL (Supplementbant)*, c. II, s. 1013; Öktem, a.g.e., 5; Aydın, *Türk Kelâmcıları*, s. 74.

- 5) Muhyiddin Talşî'ye Hâşiye
- 6) Alâka Şerhi
- 7) Risâle fî Reddi Kıdemi'l-Âlem
- 8) İhtilâf mâ beyne Seyyid Şerîf ve Sadeddin
- 9) Risâle fî Ma'âni'n-Nefs.¹⁷

Mestcizâde'nin eserlerinin, özellikle Kelâm, Tefsir, Mantık, Felsefe ve Arap Dili alanlarına ait olduğu görülmektedir.

III. HİLÂFİYYÂT'IN TANITILMASI

1) Hilâfiyyât'ın Nüshaları:

Hilâfiyyât, Arapça olarak kaleme alınmış olup henüz yazma halindedir. *Hilâfiyyât*'ın başta İstanbul kütüphanelerinde olmak üzere çok sayıda nüshası bulunmaktadır.¹⁸ Söz konusu eser kaynaklarda ve nüshalarda biraz farklı isimlerle geçmektedir: “el-Mesâlik fi'l-Hilâfiyyât...”, “Risâle fi'l-Hilâfiyyât...”, “Kitâbu'l-Mesâlik fî Beyâni'l-Mezâhib”, “el-Hilâfiyyât...”, “Tehâfütü Mestcizâde”¹⁹ gibi.

“Hilâfiyyât”ın tespit edilen nüshaları şunlardır: *Fatih Millet Kütüphanesi*, Ali Emiri Arabi, no: 4371/1; *Süleymaniye Kütüphanesi*, Esad Efendi, no: 3579/3; no: 499/2; no: 1175; no: 1192/1; Âşir Efendi, no: 407/1; Fatih, no: 5416/1; no: 5402/4; H. Hüsnü Paşa, no: 1199; Reşid Efendi, no: 311; Çelebi Abdullah Efendi, no: 389/7; Hamidiye, no: 1458/1; Kılıç Ali Paşa, no: 570/1; A. Tekelioğlu, no: 891; *Beyazıt Devlet Kütüphanesi*, no: 2635/2; *Bursa İnebey Medresesi Kütüphanesi*, no: 4889; *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi*, İsmail Saip I Bölümü, no: 4220; no: 5530; no: 5274; İsmail Saip II Bölümü, no: 4767; Muzaffer Ozak

¹⁷ Bu risâlenin tespit ettiğimiz iki nüshası şunlardır: (1) Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3579; (2) Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, no: 2797.

¹⁸ Çalışmamızda, *Hilâfiyyât*'ın Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu, 891 no'lu nüshasını kullandık. Kütüphanesinden bu nüshanın fotokopisini kullanmamıza imkân veren değerli hocam Prof. Dr. Emrullah Yüksel'e teşekkürlerimi arz ederim.

¹⁹ Ülker Öktem, “hilâfiyyât”ı “tehâfütler” ile karşılaştırarak, “hilâfiyyât”ın “tehâfütler”den farklı olduğunu ortaya koymuştur. Bkz. A.g.e., 168-184.

Bölümü, no: 28; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Kütüphanesi, no: 1456/3; Kocatepe Camii Kütüphanesi, no: 775/3; Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, no: 2797; Tire Kütüphanesi, no: 858.²⁰

Eserin bu kadar çok nüshasının bulunmasının onun önemine işaret eden bir gösterge olabileceğini düşünüyoruz.

2) Hilâfiyyat'ın Yazılış Amacı:

Mestcizâde, eserini yazma amacını mukaddimede açıklamaktadır. Ona göre, filozoflar ile kelâmcılar, Mu'tezililer ile Eş'arîler ve Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasındaki ihtilaflar söz konusu olduğunda, bu ihtilafların ele alınmasına tefsir, hadis ve usul kitaplarında ihtiyaç duyulmaz. Kelâm kitapları ise bu konuları ele alır. Fakat mufassal olarak yazılmış kitaplardan ihtilafların çoğunu seçip çıkarmak kolay değildir. Kısa (mücmel) olarak yazılmış kitaplarda ise, bu görüş ayrılıklarının çok azı yer alır. Mestcizâde'ye göre, Eş'arîlerin, "Ebkâru'l-Efkâr", "el-Erbaûn", "Nihâyetu'l-Ukûl", "el-Mevâkîf" ve "el-Makâsîd" gibi ülkemizde bilinen kitaplarında Mâtürîdîler ile olan ihtilaflara çok az yer verilmiştir.²¹

Daha sonra Mestcizâde kendi kitabını ise şöyle tanımlar:

"Halbuki bu kitap, lafızlarının kısa olması ve kolay akılda kalması yanında, ayrıntılı olarak yazılan kitapların içermediği "görüş ayrılıkları"nı ihtiva eder. Çünkü onlar, her iki tarafın delillerini ortaya koymaya, cerh ve ta'dîle, eleştirmeye ve desteklemeye yönelmişlerdir. Bu yüzden, konunun esaslarının hepsi işlenince söz uzamıştır."²²

3) Hilâfiyyat'ta Takip Edilen Yöntem

Mestcizâde, mukaddimede kitabının içeriğini nasıl oluşturduğunu şöyle açıklar:

"Görüş ayrılıklarını -Eş'arîleri bir kez ashabımız Mâtürîdîlerin, bir kez de Mu'tezile'nin karşısında sayarak- altı grupta toplayınca, bu "görüş

²⁰ Krş. Öktem, a.g.e., s. 9-16.

²¹ Hilâfiyyât, vr. 2a.

²² Hilâfiyyât, vr. 2a.

ayrılıkları”ndan her birini bir “*meslek*” saydık.²³ Bu ekollerden her birinin diğeriyle uyduğu çeşitli konuları da bir “*meslek*” yapınca, kitabın “*meslek*”lerinin sayısı dokuza çıkmış oldu.”²⁴

“*Mesleklerden* önce, bilinmesi kazanç, bilinmemesi kayıp olan ve hiçbir kitapta yazılmamış olan ve hiçbir konuşmada geçmeyen birtakım yararlı bilgiler içeren bir “*mukaddime/giriş*” zikredildi. *Mesleklerin* ardına, öncekilerin ve sonrakilerin haberlerini içeren bir “*hâtîme/sonuç*” ekliyorum...”²⁵

Mestcizâde, takip ettiği yöntem hakkında ise şöyle der:

“*Mesleklerde*, kitaplarda ayrıntılarına girilmediğini ve değinilmediğini gördüğüm latif anlamlar, sert tartışmalar ve güzel düzeltmeler zikredildi. Kalp bunu iyi bilen bir rehberdir; akıl ise onun alametidir. Bununla ileri düzeydekilere hatırlatmalarda bulunulur ve yeni başlayanlara yol gösterilir. Bununla birlikte, bu kitapta eksiklik, yanlışlık, hata ve isabetsizlik gibi durumlardan emin değilim...”²⁶

“Yazılan bu kitabın çoğunu nakiller ve başkasından işitilmiş sözler oluştursa da, bunlar söz sahibinden geldiği ve kaynağından çıktığı gibi aktarılmıştır. Fakat bu, daha önce kimsenin uygulamadığı en ideal yoldur...”²⁷

4) Hilâfiyyât’ın İçeriği:

Eser, üç ana bölümden oluşmaktadır: A) Mukaddime/Giriş, B) Filozoflarla Kelâmcılar, Mu’tezile İle Eş’arîler ve Eş’arîlerle Mâtûrîdîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları, C) Hâtîme/Sonuç. Şimdi ayrıntılarına girmeden bu bölümlerin içeriklerini tanıtmak istiyoruz.

²³ Meslek (Mesâlik): Yol, usûl, sistem, gidiş gibi anlamlara gelir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1990, c. X, s. 443; *el-Mu'cemu'l-Vasît*, c. I, s. 447; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet 1317, s. 1345.

²⁴ *Hilâfiyyât*, vr. 2a.

²⁵ *Hilâfiyyât*, vr. 2b.

²⁶ *Hilâfiyyât*, vr. 2a-2b.

²⁷ *Hilâfiyyât*, vr. 2b-3a.

A) Mukaddime/Giriş:

Mestcizâde, eserine hemen hemen bütün klasik İslâmî eserlerde olduğu gibi, Allah'a hamd ve duâ, Resûlüne salât ve selâm ile başlamaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, yazar burada eserin yazılış amacından ve yönteminden söz ettikten sonra, mukaddimedede eserin asıl kısmının anlaşılmasında yararlı olacağını düşündüğü bazı bilgileri şu yedi noktada toplamıştır:

1- Mestcizâde, "eşyanın hakikatının bilinebileceğini" söyleyenleri takip ettikleri yöntemlere göre kategorilere ayırır.

Mestcizâde'ye göre, "eşyanın varlığının bilinmesi"nin *bahs, nazar ve öncülleri tertib* yoluyla olduğunu söyleyenler, eğer herhangi bir dine mensup iseler *Kelâmcılar*'dır. Herhangi bir dine mensup değillerse *Meşşâiler*'dir. Eşyanın varlığının bilinmesinin bahs ve nazar yoluyla değil de, tasfiye, riyâzât ve tevcihât yoluyla olduğunu söyleyenler, eğer herhangi bir dine mensup iseler *Sûfiler*'dir. Herhangi bir dine mensup değillerse *İşrakiler*'dir.²⁸

Daha sonra Mestcizâde, risâlesinde "hukemâ" kavramı ile kimleri kastedtiğini ise şöyle açıklar:

"Bu risâlede, kelâmcıların cumhurunun karşısında gösterilen *hukemâdan/filozoflardan* maksat, birçok kitapta ve genel kullanımda olduğu gibi, nübüvvet ve risâleti kabul eden, tenâsühü inkâr eden, Dehriyye'nin görüşlerini bâtil sayan, cisimlerin atomlardan değil *heyûlâ* ve *sûretten* oluştuğunu söyleyen kimselerden ibarettir. Bunlar Aristo, İslâm filozofları Fârâbî ve İbn Sînâ gibi takipçileridir."²⁹

Filozoflardan ne kastedtiğini bu şekilde açıklayan Mestcizâde, bu kavramın geniş olduğunu, onlardan Berâhime, Tenâsuhiyye, Dehriyye ve eski filozoflardan bir grubun da, varlıkların özünün ve eşyanın hakikatinin bahs ve öncülleri tertip yoluyla bilinebileceğini kabul etseler de, bunların Meşşâiler ve Kelâmcılar sınıfına dahil edilemeyeceğini söyler. Herhangi bir dine mensup olmadıklarından Kelâmcılar'dan sayılmazlar. Te-

²⁸ *Hilâfiyyât*, vr. 3a.

²⁹ *Hilâfiyyât*, vr. 3a.

nâsühü, Dehriyye'nin görüşlerini, atom görüşünü reddetmedikleri ve nübüvvet ve risâleti isbat etmedikleri için Meşşâîler'den kabul edilmezler.³⁰

Mestcizâde, burada verilen Meşşâîler ile ilgili açıklamanın, kısaca onlara işaret etmek için yapıldığını, "tam tanım" olmadığını belirtir.³¹

2-Mestcizâde, bu risâlede *hakîm/filozof* kavramından maksadın, Berâhime, Tenâsuhîyye ve Dehriyye'yi kapsayacak kadar genel olmadığını, İshrâkî'yi ve Meşşâî'yi de içine almadığını söyler. Bunlar arasında görüş ayrılıklarının olduğunu vurgular.³²

3-Mestcizâde'ye göre Aristo ve taraftarları, yani Meşşâîler, nübüvvet ve risâleti, meleğin gökten vahiy indirmesini, harikaları ve mu'cizeleri isbat ederler. Nitekim bu, Aristo'nun kitaplarında ve ondan yapılan tercümelerde görülür. Hatta "nübüvvet" konusu, onun eserlerinde müstakil bir bâb/bölüm olarak ele alınmış, burada nübüvvetin birçok şartı zikredilmiştir.³³

Herhangi bir dine bağlı olup olmama konusunda Mestcizâde, filozoflar ile kelâmcılar arasında şöyle bir değerlendirme yapar:

"Bir dine bağlı olmak, ehl-i kiblenin girdiği yola girerek, özel vakitlerde bir takım ameller ve uygulamalar yapmak ve bazı amel ve uygulamalardan kaçınmaktır. Ancak bunu, aklın ve aklî delillerin gerektirmesinden dolayı değil, din koyucunun emri olduğu için yapmak, yine o istemediği için kaçınmak gerekir... İşte Meşşâî, her ne kadar nübüvveti, vahyi ve dini kabul etse de, amelleri dinen sabit olduğu için değil, akıl gerektirdiği için yapar..."³⁴

Mestcizâde, ehl-i kiblenin de akıl kurallarına ve aklî öncüllere dayanarak amaçlarına ulaştıklarını, ancak arada bir fark bulunduğunu belirtir. Ona göre ehl-i kible, ma'kulü, din koyucunun maksadı ve kendi görü-

³⁰ Bkz. *Hilâfîyyât*, vr. 3a-3b.

³¹ *Hilâfîyyât*, vr. 3b.

³² *Hilâfîyyât*, vr. 3b-4a.

³³ *Hilâfîyyât*, vr. 4a.

³⁴ *Hilâfîyyât*, vr. 4a.

şüne aykırı olmayan şey olarak alır. Din koyucuya ve dinine bağlı olmak, ehl-i kiblenin görüşüdür, filozofun böyle bir amacı yoktur.³⁵

4-Mestcizâde, yukarıda verilen “kelâmcılar” tabirinin kapsamına zahiren Yahudiler ve Hıristiyanların da girdiğini belirtir. Ancak, her ne kadar tabir zımnın buna elverse de, onların bu tabir kapsamına girmediğinin açık olduğunu vurgular. Mestcizâde, kelâmcılar ve onların cumhurdan maksadın, “din-i Muhammedî ve şer’-i Ahmedî etrafında toplanmış olan ehl-i kible” olduğunu belirtir.³⁶

5-Mestcizâde’ye göre *hakîm*/filozof ile *mütekellim*/kelâmcı arasındaki zıtlık, gerçek bir zıtlıktır. Fakat *mütekellim* ile *sûfî* arasındaki zıtlık gerçek bir zıtlık olmayıp itibaridir. Dolayısıyla, Meşşâî ile İşrakî arasındaki zıtlık da, yine gerçek bir zıtlık olmayıp itibaridir.³⁷

6-Mestcizâde, İslâm’a nisbet edilen, Bâtıniyye ve Gulât-ı Sûfiyye gibi ancak âlemin kadîm olduğunu savunan, tenâsühe inanan, nimetin ve azâbın cismânî olacağını inkâr edenlerin ve dince zorunlu olarak bilinen âlemin hudûsünü, cesetlerin haşrini ve dini sorumlulukları inkâr edenlerin “kelâmcılar”ın cumhurdan ve Sûfiyye’den sayılamayacaklarını söyler.³⁸

7-Mestcizâde, et-Taftazânî’nin “Horasan, Irak, Şam ve birçok bölgede Ehl-i Sünnet’ten Eş’arîlerdir... Mâverâünnehir bölgesinde yaygın olan Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî’nin taraftarlarıdır...” sözünün kendi zamanı için geçerli olmadığını şöyle açıklar:

“Bu durum, et-Taftazânî’nin zamanında idi. Günümüzde Belh hariç, Horasan’ın tamamı Râfızîler’in elindedir. Bugün bu şehirlerde onların görüşleri yaygındır. Sonra Mağrib bölgesinde Eş’arîler’in inançları yaygındır. Çünkü bu şehirlerde İmâm Mâlik b. Enes’in mezhebi yaygındır. Mâlikîler, itikadî konularda Eş’arîler’e uyarlar. Hint ve Rûm beldeleleri, tamamen Hanefî olsalar da, buralarda Eş’arîler’in kitapları yaygındır... Çok sayıda hacimli ve muhtasar Hanefî kelâm kitabı olmasına rağmen

³⁵ *Hilâfiyyât*, vr. 4a-4b.

³⁶ *Hilâfiyyât*, vr. 4b.

³⁷ Bkz. *Hilâfiyyât*, vr. 5a-6b.

³⁸ *Hilâfiyyât*, vr. 6b.

men, "Fıkhu'l-Ekber", "el-Lâmiyye" ve "Metnü'n-Nesefî" gibi birkaç muhtasar dışında, bu beldelerde yaygınlaşmamıştır."³⁹

B) FİLOZOFLARLA KELÂMCILAR, MU'TEZİLE İLE EŞ'ARİLER VE EŞ'ARİLERLE MÂTURÎDÎLER ARASINDAKİ GÖRÜŞ AYRILIKLARI

Mestcizâde, burada dokuz *meslek* halinde; Filozoflar ile Kelâmcılar, Mu'tezile ile Eş'arîler, Eş'arîler ile Mâturîdîler arasındaki görüş ayrılıklarını ve ittifak ettikleri noktaları anlatır. Mestcizâde, aşağıda görüleceği gibi, her ekolün diğerine karşı görüşlerini ayrı ayrı alıp birer *meslek* yapmış, bir de ittifak ettikleri hususları bir *meslek* yapınca toplam dokuz *meslek* oluşturmuştur. *Hilâfiyyât*'ın ana bölümünü oluşturan "dokuz meslek" şunlardır:

Birinci Meslek: Filozofların Kelâmcılara Karşı Görüşleri⁴⁰

İkinci Meslek: Kelâmcıların Filozoflara Karşı Görüşleri⁴¹

Üçüncü Meslek: Filozoflarla Kelâmcıların İttifak Ettikleri Görüşler⁴²

Dördüncü Meslek: Mu'tezile'nin Eş'arîlere Karşı Görüşleri⁴³

Beşinci Meslek: Eş'arîlerin Mu'tezile'ye Karşı Görüşleri⁴⁴

Altıncı Meslek: Eş'arîlerle Mu'tezile'nin İttifak Ettikleri Görüşler⁴⁵

Yedinci Meslek: Mâturîdîlerin Eş'arîlere Karşı Görüşleri⁴⁶

Sekizinci Meslek: Eş'arîlerin Mâturîdîlere Karşı Görüşleri⁴⁷

Dokuzuncu Meslek: Eş'arîlerle Mâturîdîlerin İttifak Ettiği Görüşler⁴⁸

³⁹ Bkz. *Hilâfiyyât*, vr. 6b-7a.

⁴⁰ *Hilâfiyyât*, vr. 7a-9b.

⁴¹ *Hilâfiyyât*, vr. 9b-11b.

⁴² *Hilâfiyyât*, vr. 11b-12a.

⁴³ *Hilâfiyyât*, vr. 12a-20a.

⁴⁴ *Hilâfiyyât*, vr. 20a-25b.

⁴⁵ *Hilâfiyyât*, vr. 25b-26a.

⁴⁶ *Hilâfiyyât*, vr. 26a-30b.

⁴⁷ *Hilâfiyyât*, vr. 30b-32a.

⁴⁸ *Hilâfiyyât*, vr. 32a-37a.

Bu bölümleri tahlil ettiğimizde bazı hususların dikkatimizi çektiğini söylemeliyiz. Her şeyden önce Mestcizâde, bu bölümlerde her bir ekolün diğerine karşı görüşlerini, genel olarak çok kısa bir şekilde aktarmıştır. Fakat bazı görüşlerden sonra “*kultii/derim ki*” kelimesini kullanarak; ya bir kitaptan/kitaplardan konuyla ilgili alıntı/alıntılar yapmış ya da o konudaki kendi düşüncesini belirtmiştir.⁴⁹

Hilâfiyyât'ta dikkati çeken önemli bir husus, Eş'arîler ile Mu'tezile arasındaki görüş ayrılıklarının ve ittifak ettikleri noktaların ele alınmış olması, ancak Mu'tezile ile Mâturîdîler arasındaki görüş ayrılıklarına yer verilmemesidir. Bununla ilgili olarak Mestcizâde'den herhangi bir açıklama gelmediği için, bunun iki nedeni olabileceğini düşünüyoruz. Mestcizâde, ya Mu'tezile ile Mâturîdîler arasındaki görüş ayrılıklarını kayda değer bulmamış ya da Eş'arîlerle Mâturîdîleri aynı kategoride farz ederek konu tekrarına düşmek istememiştir.

Görüşleri kaynaklarından tespit ettiğini söyleyen Mestcizâde, bu kaynakları bazen yazarlarının isimleriyle birlikte, bazen de eser ismi vermeksizin yazarlarının adıyla zikretmiştir.⁵⁰ Mestcizâde, eserin genelinde görüş ayrılıklarını çok kısa olarak vermekte, fakat bazı konularda çok detaylı açıklamalarda bulunmaktadır. Bu hususlar şunlardır:

Birinci meslek: “Allah'ın fâil-i muhtâr olması”⁵¹, “filozofların cinlerin ve şeytanların varlığını inkâr etmesi”⁵², “Peygamberlikte, halvette riyâzât ve mücâhedâtla kazanılmış nitelikler ve haller, cevher saflığı ve sağlam fitratın şart olması”⁵³.

İkinci meslek: “Bölünmeyen parçanın isbâtı”⁵⁴.

Dördüncü meslek: “İhtiyârî fiiller”⁵⁵, “Allah'ın sıfatlarının zâtının aynı olması”⁵⁶, “Tevbe etmeden ölen büyük günah sahibine azap etmenin

⁴⁹ Örnek olarak bkz. *Hilâfiyyât*, vr. 7b, 8b, 9b, 11b, 12a, 12b, 13a.

⁵⁰ Örnek olarak bkz. *Hilâfiyyât*, vr. 7b, 9b, 12a, 12b, 14b, 18a, 20b, 21a.

⁵¹ *Hilâfiyyât*, vr. 7b,

⁵² *Hilâfiyyât*, vr. 8a-8b.

⁵³ *Hilâfiyyât*, vr. 8-b-9a.

⁵⁴ *Hilâfiyyât*, vr. 9b.

⁵⁵ *Hilâfiyyât*, vr. 12a-12b.

Allah'a vâcip olması, onu affetmesinin haram olması ve büyük günah sahibi ebedî cehennemde kalması"⁵⁷; "kabir azabının inkârı"⁵⁸, "Tevbeyi kabul etmenin Allah'a vâcip olması"⁵⁹; "Ma'dûmların, yokluk durumunda, var olmasalar da, sâbit oldukları"⁶⁰, "Allah'ın bütün mekânlarda olması"⁶¹, "Arş'in "mülk", kürsî'nin "ilim" olarak te'vil edilmesi"⁶², "zâtî ve fiilî sıfatlar arasındaki fark"⁶³, "Sihrin insanda tesirinin vehim ve hayal kabilinden olduğu, gerçeğinin olmadığı"⁶⁴.

Beşinci meslek: "Tevbenin kabulünün Allah'a vâcip değil, bir ihsan olduğu"⁶⁵, "bir günahattan tevbe edenin, bu günahattan bir müddet pişmanlık duyması"⁶⁶, "kazâ ve kader meselesi"⁶⁷, "Allah'ın sıfatlarının, zâtının ne aynı ne de gayrı olduğu"⁶⁸,

Yedinci meslek: "Tekvînün mükevvenin aynı olmadığı"⁶⁹, "Mûsâ (a.s.), Allah'ın "kelâm-ı nefsi"sini değil, harfler ve seslerden oluşan kelâmını işitmiş olduğu"⁷⁰, "müessir iki kâdirin kudreti, iki makdûra güç yetirebileceği"⁷¹, "ruhların, cisim ve cismânî olmadığı, maddeden soyut şeyler olduğu"⁷², "mümâseletin, iki şey arasında bütün sıfatlarda ortaklık

⁵⁶ *Hilâfîyyât*, vr. 12b-13a.

⁵⁷ *Hilâfîyyât*, vr. 13a-14a.

⁵⁸ *Hilâfîyyât*, vr. 14b.

⁵⁹ *Hilâfîyyât*, vr. 14b.

⁶⁰ *Hilâfîyyât*, vr. 15a-16a.

⁶¹ *Hilâfîyyât*, vr. 17b-18a.

⁶² *Hilâfîyyât*, vr. 18a.

⁶³ *Hilâfîyyât*, vr. 18a-18b.

⁶⁴ *Hilâfîyyât*, vr. 18b.

⁶⁵ *Hilâfîyyât*, vr. 20b-21a.

⁶⁶ *Hilâfîyyât*, vr. 22a-22b.

⁶⁷ *Hilâfîyyât*, vr. 24a-24b.

⁶⁸ *Hilâfîyyât*, vr. 24b-25a.

⁶⁹ *Hilâfîyyât*, vr. 26b-27a.

⁷⁰ *Hilâfîyyât*, vr. 27b.

⁷¹ *Hilâfîyyât*, vr. 28b-29a.

⁷² *Hilâfîyyât*, vr. 29a.

bulduğunda sabit olduğu"⁷³, "mümâseletin, müşâbehet, mudâhât ve musâvât gibi nevileri bulunan bir cins olduğu"⁷⁴.

Sekizinci meslek: "Kulun kudretinin fiilinde müessir olmadığı"⁷⁵, "mukallid'in imânının sahih olmadığı"⁷⁶, "Peygamberlerin, yaşadıkları sürece peygamber oldukları, ölüp âhirete intikal ettikten sonra, daha önceki durumlarına itibarla peygamber oldukları, öldükten sonra onlara "peygamber" denilmesinin bir tür mecâz olduğu"⁷⁷.

C) HÂTİME/SONUÇ

Mestcizâde, sonuç bölümünde "bu risâlede zikredilenlerle ilgili yararlı bilgiler"⁷⁸ başlığıyla, altı madde halinde bazı itikâdî mezheplerle ilgili bilgiler vermektedir. Bu mezhepler, sırasıyla şunlardır:

1. Hâricîler:

Mestcizâde'ye göre İslâm'da ilk zuhur eden fırka Hâricîlerdir. Hâricîlerin ortaya çıkışından, Hz. Ali'nin onlarla mücâdelesinden söz eder. Ayrıca Hâricîlerin "büyük günah" ile ilgili görüşlerini anlatır. Onların Hz. Ali'yi öldürmek için plân yaptıklarını ve bu iş için İbn Mülcem'i görevlendirdiklerini söyler. Hâricîlere karşı yapılan savaşlarda genellikle onların galip geldiklerini, ancak Muhalleb b. Ebî Sufrâ'nın onların kökünü kazıdığını, nihâyet Abdulmelik b. Mervân'ın hilâfetinin son günlerinde tamamen ortadan kalktıklarını yazar.⁷⁹

2. Mu'tezile:

Mu'tezile'nin ilk olarak "kaderi inkâr" görüşüyle ortaya çıktığını, bunu ilk söyleyenin Ma'bed el-Cühenî olduğunu kaydeder. "el-menzile beyne'l-menziletayn" görüşünün Mu'tezile'nin yaydığı bâtil görüşlerden olduğunu ve bu görüşü ilk söyleyenin Vâsıl b. Atâ olduğunu söyler. Daha

⁷³ *Hilâfiyyât*, vr. 29b.

⁷⁴ *Hilâfiyyât*, vr. 30a-30b.

⁷⁵ *Hilâfiyyât*, vr. 31a.

⁷⁶ *Hilâfiyyât*, vr. 31b.

⁷⁷ *Hilâfiyyât*, vr. 31b-32a.

⁷⁸ *Hilâfiyyât*, vr. 37a.

⁷⁹ *Hilâfiyyât*, vr. 37a-37b.

sonra “Kur’ân’ın yaratılmışlığı” görüşünün yayıldığını ve bu fikri ilk söyleyenin Ca’d b. Dirhem olduğunu belirtir.⁸⁰

Abbâsî devleti kurulup İslâm’da felsefî ilimler yayılınca, bazı insanların birçok bâtil düşünce ve sapık inançlara meylettiklerini belirten Mestcizâde, bu ilimlerin özellikle halife Me’mûn döneminde daha da çoğaldığını, Ahmed b. Ebî Dûâd ve Ebu’l-Huzeyl’in de halifeye katıldıklarını yazar. Ona göre Me’mûn, bir yandan Mu’tezile’yi güçlendirirken bir yandan da Ehl-i Sünnet’i zayıflatmıştır. Onun i’tizâlde aşırı gittiğini, hilafeti sırasında birçok sünnînin sıkıntıya uğratıldığını yazar. “Mihne olayı”nın, halife Mu’tasım döneminde başladığını ve Vâsık döneminde devam ettiğini söyler. Vâsık ile Ahmed b. Ebî Nasr el-Huzâî arasında geçen tartışmaları uzunca anlattıktan sonra, Câfer el-Mütevekkil’in Mu’tezile yolundan ayrılıp Ehl-i Sünnet’te destek verdiğini belirtir ve bu şekilde Mu’tezile’nin yıkılışından bahseder.⁸¹

3. Muallimiye, Bâbekiyye, Karâmûta, Bâtıniyye ve İsmâiliyye:

Bunların Tûs, Kuhistân ve Rûzâbâd bölgelerinde yayıldıklarını, sadece Sünnî fırkalara değil, Mu’tezile, Şîa, Kerrâmiyye vb. bütün İslâm fırkalarına düşmanlık yaptıklarını⁸² belirten Mestcizâde, bu grupları avam olarak nitelendirir.⁸³

Mestcizâde, bu fırkanın temel görüşünü şöyle açıklar: “Onlara göre, kendi bayrakları altında toplanıncaya, kendi davalarını din ve mezhep kabul edinceye kadar, bütün İslâm fırkalarına mensup olanların öldürülmesi, kanlarının dökülmesi, mallarının yağmalanması ve çocuklarının esir edilmesi gerekir.” Mestcizâde, bu görüşlerinin uygulamasıyla ilgili olarak, onların hacda ve hacere-i esvedde hacılara yaptıkları kötülüklerin kitaplarda anlatıldığını söyler.⁸⁴

⁸⁰ *Hilâfiyyât*, vr. 37b.

⁸¹ *Hilâfiyyât*, vr. 37b-40b.

⁸² *Hilâfiyyât*, vr. 40b.

⁸³ *Hilâfiyyât*, vr. 40b.

⁸⁴ *Hilâfiyyât*, vr. 40b.

Yine Bâtınîlerin “Fedâiler/Fedâiyyûn” dedikleri kimseler çeşitli ül-ke halklarına komplo kurmuşlardır. Dinlerine ve mezheplerine zarar vereceklerini düşündükleri din ve devlet adamlarının çoğunu öldürmüşlerdir. Onların, öldürme konusunda çok becerikli olduğunu söyleyen Mestcizâde, ulemâdan birisini öldürmeye karar verdikleri zaman, fırsatı ele geçirinceye kadar, onun talebelerinden olup ders halkasına katıldıklarını kaydeder. Eğer öldürecekleri kişi bir devlet adamıysa, onun hizmetçisi ya da yakın ilişki kurduğu kimselerden olmuşlardır. Bu durum, öyle bir hal almıştı ki, İsfahân halkından bir kimse, ikindiden sonra ailesine dönmediği takdirde, kendisinden ümit kesilirdi. Onların bu tehlikeli durumunu halifeler ve sultanlar bertaraf edememişlerdi. Kötülükleri ve azgınlıkları, Hulâgu Bağdat’ı istilâ edip onların kökünü kazıyınca kadar sürmüştür. Mestcizâde, zamanında onların kalıntılarının Trablusşam ve Dımaşk civarında bulunduğunu, bunlara *Dürzîler* ve *Nusayrîler* dendiğini söyler.⁸⁵

Fâtımîler de bu bozuk bâtinî görüşü benimsediklerini belirten Mestcizâde, Hâkim bi Emrillah’ın saltanatının son zamanlarında “Dâîler” Mısır ve civarında yayıldığını söyler ve şu bozuk görüşü, aleni olarak mescidlerde, câmilerde ve zâviyelerde açıkladıklarını söyler: “Hâkim bi Emrillah, kendisine tapılacak gerçek ilâhtır. İlâh olarak Allah’ın yerine alınması ve ona secde edilmesi gerekir.” Fakat Hâkim bi Emrillah’ın ölümüyle bu durum sona ermiştir.⁸⁶

Mestcizâde, bu kısımda, birçok Sünnî âlimi etkilemiş olan, eserlerinin şerh ve hâşiyeleri Osmanlı medreselerinde okutulan Nasîruddin et-Tûsî hakkında geniş bilgi vermektedir. O, Tûsî’nin ilk İsmailî dâîlerinden olduğunu, onların görüşlerini yaydığını söyler. Hatta Tûsî, onların imâmı olmuştur. Ahlâk konusunda “Ahlâk-ı Nâsırî” isimli bir kitap yazmış, girişte onların bâtil kâidelerini ve bozuk esaslarını anlatmıştır. Burada adı geçen başkanlarına övgüde bulunmuştur. Devletleri Moğol hükümdarı Hulâgu’nun eline geçince, onun yanında yer almış, İsmailîlerden uzak

⁸⁵ *Hilâfiyyât*, vr. 40b-41a.

⁸⁶ *Hilâfiyyât*, vr. 41a.

durarak onları eleştirmeye başlamıştır. Geçmişte yaptıklarından özür dilemiştir.⁸⁷

Mestcizâde'ye göre Tûsî, İlhanlıların Müslümanları öldürmelerine destek vermiş, yaptıkları fesatlıklarda onlara öncülük etmiştir. İlhanlılar, Bağdat halkını tümüyle öldürdükleri zaman onlarla birlikte olmuştur. Öldürülenler arasında, çoğu Ehl-i Sünnet'ten olan çok sayıda fakih, muhaddis, yazar ve salih kimseler vardı.⁸⁸

Felsefenin bütün dallarında derin bir vukufiyete sahip olan, üstün zekâsı, bilgisi ve güçlü muhakemesi ile haklı bir ün kazanan Tûsî'nin İsmailî fitnelere ve zâlim İlhanlı devletine yakınlık duymasının büyük bir hata olduğunun altını çizen Mestcizâde, felsefede bu kadar derinleşen kimsenin dininden ve dininin selametinden emin olunamayacağını söyler. Çünkü o, Allah'ın ve peygamberin övdüğü sahabenin büyüklerinden nefret etmektedir. "Tecrîd" isimli kitabında, sahabeye iftirada bulunmuştur. Râfîzîler ve aşırıları, onun sözlerini kendileri için delil kabul etmişlerdir.⁸⁹

4. Şîa:

Mestcizâde, Şîa'yı İslâm fırkalarının en büyüğü ve en çok kollara ayrılan fırka olarak tavsif eder. Onların aşırı görüşlerinden kısaca bahsettikten sonra, bu fırkanın ömrünün diğerlerinden uzun olduğunu söyler.⁹⁰

Mestcizâde'ye göre Şîa, Hz. Ali'nin hilâfetinden sonra ortaya çıkmıştır. Kendi zamanında, bu fırkaya mensup, ordu mensupları, devlet adamları, krallar ve vezirler bulunduğunu belirtir. Hint krallarının Sünnî, vezirlerinin Şîî olduğunu söyler. Bu fırkanın Horasan, Azerbaycan ve Irak bölgesinde yaygın olduğunu kaydeder.⁹¹

⁸⁷ *Hilâfiyyât*, vr. 41a.

⁸⁸ *Hilâfiyyât*, vr. 41a-41b.

⁸⁹ *Hilâfiyyât*, vr. 41b.

⁹⁰ *Hilâfiyyât*, vr. 41b-42a.

⁹¹ *Hilâfiyyât*, vr. 42a.

Mestcizâde, bunların, aralarında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğu elli kadar sahabeye sövdüklerini, lanetlediklerini ve iftirada bulduklarını anlatır.⁹²

Râfızîlerden Sebbâhîn, Mısır'ı da istilâ etmiş, camilerde ve mescidlerde sahabenin büyüklerine sövmüşlerdir. Sahabeyi sevenleri ölümle ve diğer cezalarla cezalandırmışlardır. Mestcizâde'nin dediği bilgiye göre, "Ezher Camii" yaptıran kişi de bu fırkadandır. Bazı Mısırlı âlimler Ezher Camii'ni anlatırken, "Onun kurucusu bir Râfızî olduğu için, orada namaz kılmaktan kaçınan kimseler vardı." demişlerdir.⁹³

5. Nâsıbiyye:

Bunlar, Şîa'nın zıddı olup Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e küfredenler. Bu grup, Hâricîlerle birlikte doğmuştur. Ancak görüşleri, Hâricîlerin ortadan kalkmasından sonra da devam etmiş, özellikle Emevî devleti zamanında oldukça yaygınlaşmıştır. Bu durum, Ömer b. Abdulaziz zamanına kadar devam etmiştir.⁹⁴

6. Ehl-i Sünnet:

Ehl-i Sünnet'i Eş'arîler, Mâturîdîler ve Hanbelîler olmak üzere üçe ayıran Mestcizâde, Hanbelîlerin nassları zâhirleri üzere aldıklarını belirtir ve bu görüşleri hakkında kısa bir açıklamada bulunur.⁹⁵

IV. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Anahatlarıyla içeriği hakkında bilgi vermeye çalıştığımız, Osmanlı dönemi kelâmcılarından Mestcizâde'nin Hilâfiyyât isimli eserinin, konusunda yapılan diğer çalışmalardan farklılık arz ettiğini söyleyebiliriz. O, "görüş ayrılıkları"ni karşılaştırmalı vermek yerine, her bir ekolün görüşlerini ayrı ayrı sıralamak yoluna gitmiştir. Gerek duyduğu yerlerde açıklamalarda bulunmuştur.

Müderreslik görevlerinde bulunmuş olan Mestcizâde'nin bu eserinin çok sayıda nüshasının bulunması, eserin önemini ortaya koyması yanın-

⁹² *Hilâfiyyât*, vr. 42a.

⁹³ *Hilâfiyyât*, vr. 42a-42b.

⁹⁴ *Hilâfiyyât*, vr. 42b-43a.

⁹⁵ *Hilâfiyyât*, vr. 43a-44b.

da, bu eserin öğrencilere okutulmuş olabileceği de ihtimal dahilindedir. Hilâfiyyât'ın tam anlamıyla kelâmcıları temel alan bir çalışma olduğunu söylemek mümkündür. Bu eser, Kelâmcıların filozoflarla ve kendi aralarındaki görüş ayrılıklarını ele alan bir çalışmadır. Bu yönüyle de emsallerinden farklılık arz etmektedir.

Mestcizâde, bu eserinde temel üç kategoride konuları ele almıştır: 1) Filozoflarla kelâmcılar arasındaki görüş ayrılıkları, 2) Mu'tezile ile Eş'ariyye arasındaki görüş ayrılıkları, 3) Eş'ariyye ile Mâtûrîdiyye arasındaki görüş ayrılıkları. Bu tasniften anlaşılacağı üzere eser, benzerlerinden daha kapsamlıdır. Eş'ariyye ile Mâtûrîdiyye arasındaki görüş ayrılıklarını ele alan çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte, aynı konularda farklı düşünen üç ekol arasındaki görüş ayrılıklarını ihtiva eden çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Eser, bu yönüyle kelâmcılar için bir rehber olabilirse de, bütün ihtilafli noktaların bu eserde zikredildiğini söylemek çok zordur. Hilâfiyyât'ta spekülâtif tartışmalara girilmemesi, eser için bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Ancak, yazılış amacına bakıldığında, yazarın bu eseri konuları tartışmak için değil, görüş ayrılıklarını tespit için kaleme aldığı görülecektir. Bu bakımdan, kelâm araştırmacıları için iyi bir fihrist olabilir. Görüş ayrılıklarını verirken, genel olarak Mestcizâde'nin nesnel davrandığını da ilave etmeliyiz.

Mestcizâde, eserin girişinde ve sonuç bölümünde değerli bilgiler vermiştir. Girişte verdiği bilgiler, genellikle kitapta kullanılan bazı kavramlarla ne kastettiğinin anlaşılmasını sağlamak içindir. Sonuç kısmında ise bazı itikâdî mezheplerle ilgili bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler, genelde eski mezhepler tarihi kaynaklarında verilen bilgilerle örtüşmekle birlikte, zaman zaman kendi dönemiyle ilgili ilginç bilgiler de aktarıldığı görülmektedir. Örneğin, "Tecrîd" isimli eseriyle bir çok Sünnî âlimi etkilemiş olan ve bu kitabı üzerine yazılan şerh ve hâşiyelerin Osmanlı medreselerinde okutulduğu Nasîruddîn et-Tûsî hakkında ilginç değerlendirmeler yapmaktadır. Mestcizâde, mezheplerden bahsederken zaman zaman bu mezheplerin çağındaki durumları hakkında da kısa bilgiler vermektedir.